

УДК 37.014.5(063)

Сучасні виклики до системи освіти в Україні

Ольга Балакірева,

кандидат соціологічних наук,

Роман Левін,

кандидат педагогічних наук,

старший науковий співробітник,

Інститут економіки та прогнозування НАН України

Основними викликами, які спричинили появу постіндустріальної моделі освіти, вважаються створення Інтернету й цифрових технологій; зміна моделі створення, трансляції та збереження знань; зміни процесів фіксації освітніх досягнень, управління навчальною діяльністю та власною освітньою траєкторією [1]. Відповідно стає актуальним окреслення можливих напрямів адекватного реагування на сучасні виклики з боку української освіти відповідно до потреб національної економіки.

Наведеним вище переліком постіндустріальні виклики не обмежуються: Е. Тоффлер вважає, що інститут освіти відстає від темпів зростання постіндустріального виробництва «на порядки» [2], притому зміни в постіндустріальній економіці стрімкі, відповідно нові глобальні виклики з'являтимуться постійно.

Досліджуючи більше десятиліття стан справ в українській освіті, ми неодноразово ідентифікували й оприлюднювали її нерозв'язані проблеми, які перетворюються на виклики, що потребують швидкого реагування [3, с. 118-137; 4, с. 161-191; 5, с. 367-449]. Сьогодні вважаємо, що в центрі уваги потрібна бути відповідність освіти ринку праці, тому що без неї інші складові освітніх реформ значною мірою втрачатимуть свою вагу [6,

с. 3]. У цьому аспекті доцільно вирізнити два виміри — глобальний і національний. Якщо орієнтуватися на сьогоденний український ринок праці, то, наприклад, проблема тотального безробіття для нас поки начебто не актуальна. Навпаки, серед 22 проблем, які 2017 р. увійшли до рейтингу перешкод розвитку малого та середнього бізнесу, 10-те місце посів брак кваліфікованих кадрів і вага цього фактора збільшилася за рік майже вдвічі [7]. У цьому зв'язку напрям реагування освіти начебто зрозумілий — готувати професійні кадри належної якості в затребуваних бізнесом секторах економіки. Хоча, якщо аналізувати не на рівні окремих секторів, а на рівні країни в цілому, проблема виглядає інакше — неадекватна реалізація освітніх кваліфікацій населення на вітчизняному ринку праці [8]. Проведений нами на прикладі 2014 р. аналіз показав, що чисельність зайнятого економічно активного населення України з вищою освітою була однією з найбільших у світі, але цей освітній рівень недостатньо реалізовувався на вітчизняному ринку праці: пропозиція вищої освіти приблизно на шосту частину перебільшувала зайнятність у професійних групах з вимогою такої освіти. Відповідно, надлишок осіб з вищою освітою розподілявся за професійними групами, де така освіта не потрібна,

а бажаною була переважно професійно-технічна освіта. Навіть у групі найпростіших професій, де не потрібна ні вища, ні професійно-технічна освіта, частка зайнятих з вищою освітою становила майже 20 %. Водночас у професійних групах, де переважно потрібна професійно-технічна освіта, зайнятих працівників з такою освітою бракувало: залежно від групи, 18–54 % робочих місць займали особи з найпростішими професіями та без професій разом, а частка осіб з достатньою освітою становила, залежно від групи, лише 22–60 % [5, с. 210–219]. Утім і в цьому напрямі способи реагування з боку освіти зрозумілі й достатньо відомі в світі (удосконалення держзамовлення на основі сучасних методів досліджень ринку праці, децентралізації потреб продуктивних сил, оптимізації відомчих запитів тощо).

Якщо ж орієнтуватися на ринок праці завтрашнього дня, тоді підхід змінюється. Доводиться враховувати не тільки сам факт майбутнього зростання безробіття в світі через заміщення людської праці автоматизацією та роботизацією (є прогнози рівня світового безробіття до 70 %), але й зміни його складу, коли незатребуваними стають навіть працівники з високою кваліфікацією [9]. Відповідно, попередньо набута в навчальних закладах професія та в трудовій діяльності кваліфікація не забезпечуватимуть зайнятість за певною спеціальністю не тільки на все життя, але й на достатньо тривалий час (за деякими даними, до 2025 р. людина змінюватиме професію протягом життя до 19 разів [10]). Це означає, що вже нинішні школярі повинні отримувати від освіти інструменти адаптації до кількарізових професійно-кваліфікаційних змін у майбутньому, і це нетрадиційний для нашої системи освіти напрям діяльності.

Ще один можливий напрям реагування на сучасні виклики ринків праці пов'язаний з іншим глобальним трендом — стрімким позбавленням постіндустріальною епохою сенсу таких наріжних принципів попереднього індустріаль-

ного часу як централізація, максимізація, стандартизація тощо [11]. І якраз у цьому контексті нинішня українська децентралізація створює небачені раніше можливості налаштувати освітню систему на місцеві потреби, посилюючи тим її гнучкість. Наприклад, наведений вище брак кадрів потрібної кваліфікації для малого й середнього бізнесу має, за свідоцтвом авторів дослідження, визначені місцеві особливості — його вага «...різниться від області до області <...> якщо для Львівської області ця проблема четверта в рейтингу перешкод, і майже третина опитаних вважають, що це перешкода, то для Київської області <...> ця проблема лише на десятому місці і тільки 10% опитаних вважають, що це перешкода» [7]. Якщо мати на увазі, що єдині, уніфіковані освітні системи тепер втрачають сенс навіть теоретично [11], то напрям діяльності в освіті окреслюється досить очевидно — диверсифікація школи відповідно до вимог не тільки часу взагалі, але й конкретного місця (поселення достатнього розміру з його культурними особливостями), потреб конкретних користувачів (учнів, які всі різні й потребують індивідуального підходу) та набувачів освітнього «прибутку» (суб'єктів місцевої економіки, які різняться згідно специфіки регіону).

Гкладність надійного прогнозування найбільш ефективних напрямів удосконалення національної освітньої системи для забезпечення адекватного реагування на чинні й майбутні виклики постіндустріальної епохи приводить до думки, що головним завданням сучасної освіти може бути підготовка користувачів усіх її ланок до швидких перемін (здебільшого — раптових) у житті та праці, навчання умінню адаптуватися до змінюваних викликів часу. Інакше кажучи — освіта має навчати постійно вчитися, озброюючи для того необхідними в постіндустріальній епосі навичками-інструментами (мовними, інформаційними, аналітичними тощо). А далі, після виходу з певної інституційної ланки освітньої си-

стеми, людині потрібні сприятливі умови для постійного навчання впродовж життя (НВЖ). На наш погляд, розбудова національної системи НВЖ має стати одним з головних напрямів діяльності для освіти в широкому розумінні її значення, здатним забезпечити адекватне реагування на виклики ринків праці в постіндустріальній економіці.

Грунтовними підставами для такого міркування вважаємо ряд визнаних світом положень Світового Банку (НВЖ забезпечує постійний розвиток людського капіталу нації; воно необхідне працівникам в умовах конкуренції в глобальній економіці, збільшує здатності людей повноцінно функціонувати як членів співтовариств, сприяє соціальній згуртованості, зменшенню злочинності й нерівності в розподілі доходів [12, с. 8-26]), рекомендацій Парламенту і Ради Європи (спеціально для НВЖ було визначено перелік восьми ключових компетенцій, необхідних всім людям для особистої реалізації та розвитку, активного громадянства, соціальної включеності та зайнятості [13]) та особливу важливість НВЖ для України (гарантування умов його якісного здійснення було визначено згідно з Декларацією тисячоліття ООН однією з 6-ти цілей розвитку тисячоліття, які мали бути досягнуті до 2015 р., та пролонговано для реалізації в Україні Цілей сталого розвитку 2016-2030 рр.).

У цьому зв'язку наші вимірювання показали, що питома вага учасників НВЖ в Україні в 2005 — 2007 рр. була однією з трьох найнижчих в Європі [14], і що намітилися дві тенденції: перша — в періоди стабілізації та зростання економіки кількість українських учасників НВЖ зростає; друга — в кризові часи замість зростання відбувається зменшення. Зокрема питома вага учасників НВЖ серед населення України віком від 18 років і старше не відрізнялась у 2017 р. від кризового 2008 р. — 24 %. Отже, якихось принципових змін щодо участі українців у НВЖ в останні роки не відбулося. Відсутність істотного збільшення осіб, які

прагнуть (і мають достатні можливості — час, кошти, доступ до навчання тощо) посилити в такий спосіб свій персональний людський капітал, негативно позначатиметься на економічному зростанні. Відтак, якщо сьогодні, незважаючи на не кращий період для української економіки, все ж таки у близько п'ятої частини населення зберігається запит на НВЖ, і якщо його задоволення залежить не стільки від бажань самої людини, скільки від можливостей подолання персональних обмежень: браку часу, доступу до навчання та платоспроможності (остання в кризові часи є вирішальним чинником), то напрям осучаснення державної освітньої політики на користь економічного зростання окреслюється досить визначено — цілеспрямовано сприяти розбудові національної системи НВЖ у відповідності з викликами вітчизняного ринку праці.

Одним із напрямів розбудови такої системи може бути створення при провідних університетах регіонів окремих суб'єктів підприємництва на кшталт багаторівневих навчально-науково-виробничих комплексів НВЖ, здатних поєднати: дослідження і прогнозування місцевих ринків праці; науково-педагогічне кураторство шкіл, профтехучилищ, технікумів, навчальних курсів тощо; професійну орієнтацію та виробничу практику шкільної й студентської молоді; навчання та перенавчання молоді й дорослих затребуваним професіям і спеціальностям; виробництво матеріального й інтелектуального продукту праці, відповідно до місцевого ринкового попиту та з урахуванням світової кон'юнктури. У сприятливих фіскальних умовах і за підтримки місцевої влади ці осередки (за прикладом технопарків, бізнес-інкубаторів тощо) можуть стати спроможними не просто комерціалізувати підготовку кадрів (відома проблема нашої освіти), а впровадити кращі досягнення інших освітніх систем для виробництва кваліфікованої продуктивної сили в усьому актуальному діапазоні — від робітничих професій, до креативного хай-теку, від

вузьких спеціалістів до «гібридних» менеджерів з метакомпетенціями (залежно від здібностей тих, хто прийшов навчатися). За сприятливого перебігу подій такі продуценти НВЖ можуть наблизити свої послуги до найменших поселень (мобільні пункти, онлайн-методи тощо) — реальна децентралізація, доступність.

Звичайно, на перших етапах створення-становлення таких суб'єктів НВЖ значну частку фінансового ресурсу доведеться солідарно забезпечувати державному та місцевим бюджетам, але можливо залучати й приватних роботодавців і соціально-відповідальний бізнес. Тому вважаємо за доцільне державі разом з органами влади об'єднаних територіальних громад стимулювати роботодавців приватного сектору до участі в НВЖ своїх працівників (інформувати бізнес про перспективні напрями навчання, якість роботи територіально близьких осередків на-

дання навчальних послуг, запроваджувати галузеві, регіональні та всеукраїнські конкурси й премії кращим в цьому аспекті власникам бізнесу й часткову компенсацію видатків на ці цілі, фіскальні пільги тощо). Водночас необхідно посилювати вплив щодо НВЖ працівників державного сектору (удосконалити регламенти періодичності та тривалості навчання, обирати його, найбільш ефективні напрями, види й форми, забезпечувати фінансування тощо) та безробітних (зокрема, винести на громадську дискусію способи вдосконалення в цьому аспекті роботи служби зайнятості, включно з такими радикальними, як заміна нинішньої добровільної згоди безробітних на навчання обов'язковою умовою виплати певної частини допомоги по безробіттю лише тим, хто бере участь у персонально прийнятних за віком і станом здоров'я напрямах, формах і видах навчання).

Література

1. Еврезов Д. В. «Образование 2030» — вызов системе образования. 1. Форсайт образования — план создания «людей одной кнопки»? / Д. В. Еврезов, Б. О. Майер // Вестн. Новосибир. гос. пед. ун-та. — 2014. — № 2 (18). — С. 118–132.

2. Фанайлова Е. «Революционное богатство». Экономика ценностей без денег [Электронный ресурс] / Е. Фанайлова // Радио Свобода. — 2007. — Режим доступа: <https://www.svoboda.org/a/425890.html> (дата обращения: 12.01.2018). — Загл. с экранна.

3. Процеси соціальної мобільності в сучасному українському суспільстві: колектив. моногр. / НАН України, Ін-т економіки та прогнозування; за ред. О. М. Балакіревої. — Київ, 2014. — 288 с.

4. Соціокультурні чинники розвитку українського ринку праці: колектив. моногр. / НАН України, Ін-т економіки та прогнозування; за ред. О. М. Балакіревої. — Київ, 2017. — 264 с.

5. Детермінанти соціально-економічної нерівності в сучасній Україні / НАН України, Ін-т економіки та прогнозування; за ред. О. М. Балакіревої. — Київ, 2011. — 592 с.

6. Карпенко М. Кореляція ринків праці й освіти в Україні: актуальні проблеми та шляхи їх розв'язання в руслі реформування вітчизняної освіти [Електронний ресурс] / М. Карпенко // Аналіт. зап. Серія «Гуманітарний розвиток». — 2015. — № 25. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/catalogue/14/> (дата звернення: 26.01.2018). — Загол. з екрану.

7. Кузяків О. Оптимістичні МСП в очікуванні дерегуляції та передбачуваності [Електронний ресурс] / Оксана Кузяків // Дзеркало тижня. Україна. — 2017. — № 49–50. — Режим доступу: https://dt.ua/finances/optimistichni-msp-v-ochikuvanni-deregulyaciyi-ta-peredbachuvanosti-264638_.html (дата звернення: 17.01.2018). — Загол. з екрану.

8. *Кириченко І.* Битва за професіоналізм [Електронний ресурс] / Кириченко І. Дзеркало тижня. Україна. — 2012. — № 33 (81). — 21–27 верес.
9. *Гуленок Ю.* З третього світу — в посткапіталізм / Ю. Гуленок // Дзеркало тижня. Україна. — 2017. — № 48. — 16–27 груд.
10. *Соколов А. В.* Долгосрочное прогнозирование тенденций развития образования методами Форсайт / А. В. Соколов // Вопросы образования. — 2004. — № 3. — С. 66–76.
11. *Кузнеченко С.* Большая перемена: как эволюционирует образование [Электронный ресурс] / Кузнеченко С. // fast salt times. — 2017. — Режим доступа: <http://fastsalttimes.com/sections/obzor/1276.html> (дата обращения: 17.01.2018). — Загл. с экрана.
12. *Обучение на протяжении жизни в условиях новой экономики* : [науч. докл.] / Центр мониторинга чел. ресурсов Акад. народ. хоз-ва [и др.]. — Москва : Алекс, 2006. — 264 с.
13. *Рекомендации Парламента и Совета Европы от 18 декабря 2006 г. о ключевых компетенциях обучения в течение жизни.* (2006/962/ЕС). Приложение. Ключевые компетенции для обучения в течение всей жизни — европейские рамочные установки [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://adukatar.net/wiki/index.php?structure_id=221 (дата обращения: 23.12.2017).
14. *Загальноєвропейське моніторингове порівняльне соціологічне дослідження «Європейське соціальне дослідження» (European Social Survey)* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.europeansocialsurvey.org (дата звернення: 12.12.2017). — Загол. з екрану.

O. Balakireva, R. Levin

Modern Challenges to the Education System in Ukraine

Abstract

Paper dwells upon the postindustrial challenges to the Ukrainian education system and possible directions for its improvement for adequate response, taking into account the needs of the national economy. It is assumed that the focus of such an improvement should be the relevance of education in the labor market, which is currently lacking (it is proved that in the domestic labor market, the supply of higher education of the employed economically active population exacerbates employment in professional groups with the demand for such education; the surplus is distributed by professional groups, where such education is not needed; in vocational groups where vocational education is predominantly required, there is a shortage of employed workers with such education). Authors suggest directions for improvement Ukrainian education — modernization of the state educational policy in favor of economic growth in the form of purposeful assistance to the development of a national lifelong learning system.

Key words: challenges, post-industrial education, labor market, lifelong learning.